

The origin and historical background of the Baloch people

Abdolah Safarzaie*

Abdolvadood Sepahi**

Abstract

The lack of historical sources from ancient Iran and the oral transmission of historical events of the Baloch until recent centuries have led to the emergence of numerous hypotheses about the historical background of the Baloch, especially the initial origin of this people. For example, linguists have introduced Gilan or the shores of the Caspian Sea as the initial origin of the Baloch, and researchers who focus on the poems and stories of the Baloch themselves believe that the Baloch have a Semitic and Arabic origin and background. However, a comprehensive study with emphasis on historical sources has not been conducted on the origin and historical background of the Baloch. By carefully analyzing historical sources, it is concluded that the historical background of the Baloch goes back to the first Islamic centuries in the eastern region of Kerman and the northern parts of present-day Balochistan. Evidence and clues indicate that in the centuries before that, the Baloch people also lived and resided in this same territory. The purpose of this research is to identify the origins and historical background of the Baloch people, which is written in a historical manner by describing and analyzing data collected from library sources

Keywords: Baloch, origin, Jiroft, Gilan, Makran.

* Assistant Professor of History, Velayat University (Corresponding Author), a.safarzaie@velayat.ac.ir

** Assistant Professor of History, Velayat University, a.sepahi@velayat.ac.ir

Date received: 27/04/2024, Date of acceptance: 01/05/2025

Introduction

The origin and historical background of the Baloch people are disputed. The historiography of Balochistan is mostly oral, and among the Baloch people themselves, most historical events have been narrated in the form of numerous stories in the form of Baloch prose or poems. The scattered sources that directly mentioned the Baloch people date back to the early Islamic centuries. Before that, there is indirect information in literary works, inscriptions, etc., about which several interpretations can be presented. Most of the research conducted on the origin and historical background of the Baloch people disagree. Most linguists believe that the Baloch people first lived in the northwest of the Iranian plateau and in the vicinity of the Caspian Sea, then for unknown reasons they migrated from this region to Kerman during the Sassanid period. Some Baloch scholars believe that the Baloch people are related to the Semitic race in terms of origin. Central Asia and even India have also been introduced as the original origin of the Baloch people by a few researchers. By carefully analyzing historical sources, it can be inferred that what the Greek texts referred to as Gedrosia meant by Gedrosia was Baluch. Gedrosia in Greek sources corresponds geographically to Jiroft and parts of present-day Baluchistan. The earliest sources of the early Islamic centuries also mentioned the Baluch people in the Jiroft area. Therefore, it can be assumed that the original origin of the Baluch people in ancient times was the eastern region of Kerman, namely Jiroft, as well as the northern regions of present-day Baluchistan.

Materials & Methods

The materials and data of this research have been collected from library sources. The collected data, including news, information, analysis, and opinions, were categorized and then analyzed. This realization has been written in a historical manner and the description and analysis of the collected data have been written.

Discussion and Results

Researchers who believe that the Baluchi originated in the Gilan region or the shores of the Caspian Sea in northwest Iran cite the Shahnameh, and some also cite the text of the cities of Iranshahr. Others consider the linguistic and cultural similarities between the Baluchi and Gilani people as the reason for this hypothesis. If the verses of the Shahnameh are carefully examined, it is understood that there is no explicit connection in terms of the neighborhood of the Baluchi's place of residence with

Gilan. If this relationship existed, given that it was not extensive and was not mentioned in historical sources, it was probably in line with the migration of some Baluchi at some point in the history of ancient Iran from the area of modern Kerman and Makran to Gilan and the northern borders. This migration took place in order to suppress rebellions there, or with defensive intentions against invaders, or to adjust power.

Regarding the linguistic similarities between the Baluchi and Gilaki people, it can be said that this similarity is due to the common linguistic roots of these two peoples. This means that both languages had their roots in ancient Iranian languages and had little interaction with other languages and peoples throughout history, and their original form has been preserved.

The first historical and geographical sources that explicitly mention the Baloch are geographers from the first Islamic centuries. According to reports, in the fourth century, a large population of Baloch people lived in the eastern regions of Kerman and the vicinity of Jiroft. Therefore, it can be inferred that during that period and even a few centuries before that, the central core of the Baloch population was in this region. One of the very old sources that testifies to this claim is the Geography of Musa Khurani. In the text of the Geography of Musa Khurani, two areas of the coast of Nimroz or South are mentioned as Spit and Vasht. Vasht is the Baloch pronunciation of the word Khosh. The place that the geographers of the first Islamic centuries called Khavash. Spit, the Baloch pronunciation of the word Sefid, is actually modern-day Nusrat Abad. The use of Baluchi words in these areas during the Sasanian period indicates the presence of Baluchis in this region.

Conclusion

Considering the specific linguistic, cultural, social and economic characteristics of the Baloch people, who spread over a vast area in the southeast of the Iranian plateau to the Indus, it is more acceptable to assume that the original origin of the Baloch people was in the eastern region of Kerman to parts of Makran, and that they were scattered in scattered and minority forms to the outskirts of the desert and Lut to the vicinity of Alborz and parts of Sistan, Khorasan and surrounding areas. The forced and voluntary migrations of the Baloch people throughout history have caused some Baloch people to live in the northern regions of Iran or Aleppo, Syria, etc. at some point in time, and their linguistic, cultural and mythological traces can be traced in these lands. The migration of some ethnic groups from other lands to

Balochistan and their gradual erosion into Baloch culture and their becoming Baloch has also led to the original location of those ethnic groups being considered as the original origin of all Baloch people.

Bibliography

- Bagh Sheikhi, Milad and Mohammad Reza Nemati (2019), "A study on the historical geography of the names of historical places on the Sasanian Nimroz Coast from the perspective of historical sources and archaeological evidence," *Historical Essays*. Year 10, Issue 2, Fall and Winter 2019, pp. 23-57. [In Persian].
- Baladhari, Ahmad ibn Yahya (1956), *The Conquest of the Countries*. Published, supplemented and indexed by Dr. Salah al-Din Munjid, Cairo: Al-Muktabah al-Nahda al-Masriya. [In Arabic].
- Bellew, H. W., (1891) *An Inquiry into the Ethnography of Afghanistan*, London, the oriental university institute, Woking.
- Boyajian, Vahe (1400), "Observations on the Interpretations of the Baloch Term in the Shahnameh." *Selected Articles by Baloch and Others; Baloch and Neighbors*. Edited by Mohsen Shahrnazdar, Tehran: Parsi Water Institute; Pol Firuzeh Publications, pp. 23-34. [In Persian].
- Burhan, Muhammad Hussein bin Khalaf (1964), *Definitive Proof*. Edited by Muhammad Moin, Tehran: Ibn Sina Bookstore. [In Persian].
- Cities of Iranshahr (2009), transcription, description and explanation of Touraj Daraya, translated by Shahram Jalilian, Tehran: Toos Publications. [in Persian].
- Cities of Iran (1942), translated by Sadegh Hedayat, *Mehr Magazine*, Year 7, Issue 2, November 1942, pp. 127-131. [in Persian].
- Dames. M. Longworth. (1904), *The Baloch race*. London. Reproduced in pdf form by Sani Hussain Panhwar California, 2008.
- Daneshvar, Reza (2016), "An Introduction to the History of Balochistan", *Planning and Budget Organization, Persian Gulf and Oman Sea Research Center*, Publication No. 15, September 2016. [in Persian].
- Ferdowsi, Abolghasem (2007), *Shahnameh*. With the help of Jalal Khaleghi Motlaq, Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia. [in Persian].
- Holdich. T. H. (1896), "notes on Ancient and Mediaeval Makran". *The Geographical Journal*. vol. 7. No.4. pp 387- 405, APR., 1896.
- Hughes, A.W., (1877), *The country of Balochistan; its geography, topography, ethnology, and history*, London: George Bell & Sons.
- Ibn Hawqal (1966), *Surat al-Arz*. Translated and explained by Jafar Shaar, Tehran: Iranian Culture Foundation Publications. [In Persian].
- Ibn Khurdadbeh (1988), *Al-Masalik and Al-Malamek*. Mohammad Makhzoum's Introduction and Hawamse and Fahrarse, Beirut: Dar al-Ahiya al-Trath al-Arabi. [In Arabic].

157 Abstract

- Ibn Miskawayh, Abu Ali (2001), *Tajarb al-omam*. To be corrected by Abul-Qasim Emami, Tehran: Soroush. [In Arabic].
- Istakhari, Abu Ishaq Ibrahim (1989), *Al-Masalik and Al-Mamalek*, translated by Iraj Afshar. Tehran: Scientific and Cultural. [in Persian].
- Janebollahi, Mohammad Saeed (1400), *Baloch Ethnology*. With an introduction and contribution from Mohsen Shahrnazdar, Tehran: Parsi Water Institute; Pol Firuzeh Publications. [In Persian].
- Jihani, Abu al-Qasim Ibn Ahmad (1989), *Forms of the Universe*, translated by Ali Ibn Abd al-Salam Katib; With the introduction and notes of Firoz Mansouri, Mashhad: Astan Quds Razavi Publications. [in Persian].
- Kaaba Inscription of Zoroaster (2003), *Parthian Pahlavi Inscriptions*, compiled, transcribed and translated by Dariush Akbarzadeh, Tehran: Pazineh Publications. [in Persian].
- Kaviani Pooya, Hamid (1402), "The main goals of the Sasanians in implementing the policy of migration of conquered peoples and captives", *Journal of Historical Researches of Iran and Islam*. August 10, 1402, published online. [in Persian].
- Marquardt, Joseph (1994), *Iranshahr based on the geography of Musa Khourni*, translated by Maryam Mirahmadi, Tehran: Etelaat Publications. [in Persian].
- Mehdi, Mohiuddin (2017). *Baloch from Mazandaran to Balochistan*. Kabul: Amiri Publications. [in Persian].
- Mokhbar, Mohammad Ali (1946), "Geography of the Countries and Regions of Balochistan", *Yadgar Magazine*, Issue 5, pp. 50-59. [In Persian].
- Oryan. Saeed (1982), *Cities of Iran*, *Chista Magazine*, No. 15, January 1982, pp. 593-619. [in Persian].
- Parto, Afshin (2008), "Gilan, the Origin of Nomads and Baloch", *Collection of Articles of the Conference on the History of Balochistan*, pp. 105-112. [In Persian].
- Pikolin, Mikhail Grigorievich (2017), *Baluchan, historical and anthropological description*. Translated by Karim Rigi, Tehran: Rabidan Publications. [In Persian].
- Sarbazi, Abdol Samad (1999), *Baloch and Baluchistan*. Translated by Mohammad Salim Azad, Sanandaj: Kurdistan Publications. [in Persian].
- Sardar khan, Muhammad (1977), *History of Baluch race and Baluchistan*. Quetta: Gosha. E- Adab.
- Seyyedzadeh, Amanullah (1401), *Balochistan in the Eras of History*. Rewritten and edited by Mohammad Sediq Dehvari and Seyyed Sirous Seyyedzadeh, Saravan: Baloch Book. [in Persian].
- Soleimanzadeh, Alireza (2017), "Identification of the racial nature of the Baloch people by Westerners based on cultural issues, approaches and criticism", *Journal of Historical Research on Iran and Islam*. Issue 21, pp. 143-162. [in Persian].
- Spooner (1998), *Baloch and Baluchistan*. *Encyclopedia of the Islamic World*, Volume 4, pp. 106-135. [In Persian].

Strabo (2003), *Strabo's Geography (Territories under the Achaemenids)*. Translated by Homayoun Sanatizadeh, Tehran: Mahmoud Afshar Yazdi Endowment Foundation Publications. [In Persian].

Tabari, M. (2005), *Tarikh al-Tabari, Tarikh al-Umm va al-Muluk*, Beirut: Mohammad Ali Beyzoon's pamphlets, Dar al-Ketub al-Alamieh. [In Arabic].

پروژه شگانه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان

عبداله صفرزائی*

عبدالودود سپاهی**

چکیده

در مورد خاستگاه و پیشینه تاریخی اقوام به علت کمبود منابع تاریخی و نقل وقایع تاریخی تا چندین نسل به صورت شفاهی، اختلاف نظر وجود دارد. کمبود منابع تاریخی از ایران باستان و نقل وقایع تاریخی بلوچان به صورت شفاهی تا سده‌های اخیر، باعث شده درباره پیشینه تاریخی بلوچان و به خصوص خاستگاه اولیه این قوم فرضیات متعددی مطرح شود. به عنوان مثال زبان شناسان، گیلان و یا کناره‌های دریای خزر را خاستگاه اولیه بلوچان معرفی نمودند و محققانی که بر اشعار و داستان‌های خود بلوچان تمرکز دارند، خاستگاه و پیشینه سامی و عربی برای بلوچان قائل هستند. با این وجود تحقیق جامعی با تأکید بر منابع تاریخی درباره خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان صورت نگرفته است. با واکاوی دقیق منابع تاریخی چنین استنباط می‌شود که سابقه تاریخی بلوچان در منابع تاریخی به سده‌های نخست اسلامی در محدوده شرقی کرمان و صفحات شمالی بلوچستان کنونی بر می‌گردد. شواهد و قرائن گویای آن هستند که در سده‌های متصل قبل از آن نیز مسکن و مأوای بلوچان در همین محدوده سرزمینی بوده است. هدف از این تحقیق شناسایی خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان است که به روش تاریخی با توصیف و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از منابع کتابخانه‌ای، نگاشته شده است.

کلیدواژه‌ها: بلوچ، خاستگاه، جیرفت، گیلان، مکران.

* استادیار تاریخ، دانشگاه ولایت (نویسنده مسئول)، a.safarzaie@velayat.ac.ir

** استادیار تاریخ، دانشگاه ولایت، a.sepahi@velayat.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۱

۱. مقدمه

خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان مورد مناقشه است. تاریخنگاری بلوچستان اغلب شفاهی بوده و در نزد خود بلوچان بیشتر وقایع تاریخی به صورت داستان‌های متعدد در قالب نثر یا اشعار بلوچی به صورت شفاهی و سینه به سینه نقل شده است. در چنین شرایطی هر کدام از طوایف بلوچ بر افتخارات خودشان یا بر افتخارات قوم بلوچ افزوده و دچار اغراق‌گویی شدند. از طرفی نقل‌های شفاهی با خطر فراموشی مواجه بوده، لذا این داستان‌ها از اعتبار تاریخی موثقی برخوردار نیست. منابع پراکنده‌ای که مستقیماً از بلوچان سخن گفتند، به اوایل سده‌های نخست اسلامی بر می‌گردد. قبل از آن در آثار ادبی، کتیبه‌ها و غیره مطالبی به صورت غیر مستقیم یافت می‌شود که در مورد آنها تفسیرهای متعددی می‌توان ارائه نمود. با توجه به منابع موجود، درباره خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان برداشت‌های متفاوت و متعددی ارائه شده است. از این رو، بررسی دقیق این مسئله با تأکید بر منابع تاریخی جای واکاوی و تحقیق دارد.

اغلب تحقیقاتی که درباره خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان انجام شده، با هم اختلاف نظر دارند. از طرفی بسیاری از تحقیقات با تکیه بر داده‌ها و یافته‌های زبان‌شناسی انجام گرفته‌اند. دیمز انگلیسی با شرح و توصیف برخی ابیات شاهنامه و شواهد زبان‌شناختی، بر این باور است که بلوچان ابتدا در شمال غرب فلات ایران و در همسایگی دریای خزر ساکن بودند، سپس به دلایلی نامعلوم و شاید هجوم هیاطله در دوره ساسانی از این منطقه به کرمان کوچ کردند. افشین پرتو در مقاله‌ای با عنوان: «گیلان خاستگاه کوچ و بلوچ» با ذکر نظر برخی محققان دیگر و برخی اشتراکات زبانی و فرهنگی بلوچان و گیلانیان بر این باور است که خاستگاه اولیه بلوچان گیلان بوده که در اوایل دوره اسلامی به شرق کرمان و سپس بلوچستان کوچ نمودند. قاضی عبدالصمد سربازی در اثری با عنوان *بلوچ و بلوچستان* بسیاری از نظرات را که برای بلوچان پیشینه سامی و عربی قائل هستند، رد کرده و بر این باور است بلوچان از ابتدا ساکن سرزمین بلوچستان فعلی بودند. واهه بویاجیان در مقاله‌ای با عنوان: «ملاحظات بر تعابیر اصطلاح بلوچ در شاهنامه» خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان را در گیلان جستجو می‌کند. یوزف مارکوارت در شرح متن شهرستان‌های ایرانشهر با دقت خاصی بیشتر به شهرها و سکونت‌گاهها و فاصله بین شهرها اشاره دارد. وی کمتر به اقوام ساکن در هر منطقه، به خصوص منطقه بلوچستان فعلی پرداخته است. محی‌الدین مهدی در اثری با عنوان: *بلوچ‌ها از مازنداران تا بلوچستان* بر این فرضیه صحه گذاشته که

خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان (عبداله صفرزائی و عبدالودود سپاهی) ۱۶۱

مکان اولیه بلوچان در شمال ایران و مازندران بوده است. برخی محققان بلوچ‌شناس پاکستانی از جمله: میر خدابخش مری بجارانی، محمد سردارخان و غیره بر این باورند که بلوچان از لحاظ ریشه‌ای با نژاد سامی پیوند دارند.

با دقت کافی در منابع تاریخی چنین استنباط می‌شود که این نظرات جای بحث و بررسی دارند. اغلب تحقیقاتی که در مورد خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان انجام شده با استناد به برخی منابع ادبی یا از زاویه و نگاه خاصی صورت گرفته که در متن تحقیق به آن پرداخته شده است. تاکنون در این باره تحقیقی به صورت تخصصی با تأکید بر منابع تاریخی انجام نشده است. از این رو، ضروری است در مورد خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان با نگاه به منابع متعدد به خصوص منابع تاریخی، پژوهشی انجام گیرد. با واکاوی دقیق در منابع تاریخی چنین استنباط می‌شود آنچه متون یونانی تحت عنوان گدروسیا یاد کردند، منظورشان از گدروسیا، بلوچ بوده است. گدروسیا در منابع یونانی از لحاظ مکانی تقریباً با جیرفت و بخش‌هایی از بلوچستان امروزی تطبیق دارد. نخستین منابع سده‌های نخست اسلامی نیز از قوم بلوچ در ابتدا در محدوده جیرفت یاد کردند. از این رو، می‌توان احتمال داد خاستگاه اصلی بلوچان در دوره باستان محدوده شرقی کرمان یعنی جیرفت و همچنین مناطق شمالی بلوچستان فعلی بوده و از آنجا به شعاع چندین کیلومتر در مناطق پیرامونی آن زندگی می‌کردند. در ادوار بعدی گستره جغرافیایی زیستی بلوچان به مناطق شرقی‌تر گسترش پیدا کرد و در سده‌های اخیر مهاجرت‌هایی را به سایر ممالک از آفریقا و کشورهای حاشیه خلیج فارس گرفته تا هندوستان، افغانستان، آسیای مرکزی و غیره داشته‌اند.

۲. نقدی بر نظرات گذشته

یکی از نظرات معروف این است که خاستگاه بلوچان را در محدوده گیلان یا کناره‌های دریای خزر در شمال غرب ایران می‌دانند. بیشتر این دسته از محققان، به شاهنامه و برخی نیز به متن شهرستان‌های ایرانشهر استناد می‌کنند. برخی دیگر نیز اشتراکات زبانی و فرهنگی بلوچان و گیلانیان را دلیل این فرضیه می‌دانند. این فرضیه را بیشتر مطالعات تطبیقی زبان‌شناختی تصدیق می‌کند (بویاجیان، ۱۴۰۰: پاورقی ۲۳).

از جمله محققانی که بر این باور هستند می‌توان از دیمز انگلیسی یاد کرد. بر اساس نظر دیمز، بلوچان از شمال غرب و کناره‌های دریای خزر به کرمان کوچ کردند (Dames, 1904: 8).

. از مهمترین دلایل وی این است که ذکر نام بلوچان در کنار گیلانی‌ها در شاهنامه، مربوط به روایتی قدیمی‌تر از زمان فردوسی است. دیمز زمان کوچ بلوچان به سمت جنوب ایران را به وضوح مشخص نکرده، اما علت اصلی مهاجرت بلوچان را فتح آنها توسط انوشیروان یا حمله هیاطله به مناطق شمالی ایران می‌داند (Dames, 1904: 17-22). به نظر مخبر این تاریخ مهاجرت صحت ندارد و سند قطعی از تاریخ و کیفیت این مهاجرت تاکنون به دست نیامده است (مخبر، ۱۳۲۵: ۵۵). رضا دانشور احتمال می‌دهد در دوره اشکانیان و به دلیل حمایت بلوچان از فرهاد پنجم، توسط دیگر شاهان اشکانی بلوچان به شرق کرمان کوچ داده شدند (دانشور، ۲۵۳۵: ۱۰). ا. و. هیوز بر این باور است که اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم میلادی این مهاجرت رخ داده است (Hughes, 1877). در منابع تاریخی رد پایی از مهاجرت بلوچان از گیلان و شمال ایران به محدوده کرمان وجود ندارد. البته در منابع تاریخی و جغرافیایی قرن سوم و چهارم هجری به وضوح از بلوچان در محدوده شرقی کرمان و همچنین مکران یاد شده است. از آنجا که در منابع تاریخی از استقرار اولیه بلوچان در گیلان و شمال ایران یاد نشده و بر مبنای منابع ادبی و زبان‌شناختی این فرضیه مطرح شده، روایات هر یک از منابع ادبی و زبان‌شناختی جداگانه مورد واکاوی و نقد قرار گرفته است.

یکی از منابع مشهور در این باره، شاهنامه است. در شاهنامه برای نخستین بار در دوره کیکاووس از طوس پهلوان چنین یاد شده:

گزین کرد از آن نامداران سوار دلیران جنگی ده و دو هزار
هم از پهلوی و پارس کوچ و بلوچ ز گیلان جنگی و دشت سروچ

(فردوسی، ۱۳۸۶: ۲/۲۴۲).

از این ابیات شاهنامه برخی از جمله دیمز قائل به ارتباط بلوچان با نژادهای نزدیک دریای خزر هستند (Dames, 1904: 21). البته نمی‌توان با قاطعیت نتیجه گرفت که ذکر کوچ و بلوچ و جای نام گیلان در یک بافت، نشانگر آن است که کوچ و بلوچ در اصل متعلق به این ناحیه هستند (بویاجیان، ۱۴۰۰: ۲۴). بر خلاف تصور دیمز، فردوسی به کنار هم زیستن این دو گروه در گیلان اشاره‌ای ندارد. اگر به مصرع دوم بیت دوم دقت شود، انگار در مصرع دوم واژه هم به قرینه لفظی حذف شده و این بیت بدین معنی نیست که پهلوی و پارس و کوچ و بلوچ از گیلان و دشت سروچ بودند. در اینجا از پهلوی، پارس، کوچ، بلوچ،

خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان (عبداله صفرزائی و عبدالودود سپاهی) ۱۶۳

گیلان و دشت سروچ به طور جداگانه یاد شده است. از این رو، نمی‌توان تصور نمود که کوچ و بلوچ از گیلان بودند. اگر هم فرض شود که محل سکونت اسامی بیت اول، در بیت دوم یعنی گیلان و دشت سروچ آمده، گیلان و دشت سروچ دو منطقه جدا با فاصله زیاد هستند. به گفته برهان قاطع دشت سروچ در محدوده کرمان بود (برهان، ۱۳۴۳: ۲ / ۱۱۳۱). اگر محدوده سکونت بلوچان دشت سروچ در نظر گرفته شود، این فرضیه که مکان استقرار اصلی بلوچان در محدوده جیرفت باشد، تقویت می‌شود. در مجموع از این ابیات چنین استنباط می‌شود که فردوسی به خاطر وزن شعر اینها را به این ترتیب سروده است. دومین باری که در شاهنامه از بلوچ یاد شده، زمانی است که هر یک از پهلوانان با لشکریان خود به حضور کیخسرو برای جنگ با تورانیان رسیدند. در مورد اشکش اینگونه سروده شده:

پس گسته‌م اشکش تیز گوش که با رای دل بود و با مغز و توش
یکی گرزدار از نژاد همای به راهی که جستیش بودی به پای
سپاهی زگردان کوچ و بلوچ سگالیده جنگ و برآورده خوج

(فردوسی، ۱۳۸۶: ۳ / ۲۱).

بلوچان در این ابیات تحت فرماندهی اشکش هستند و اشکش توسط کیخسرو پس از شکست شاه مکران، در مکران ماندگار شد، لذا می‌توان پیوندی میان مکران و بلوچان سپاه اشکش قائل شد. بدین معنی که ساکنان مکران که سپاهیان اشکش را تشکیل می‌دادند، بلوچان بودند. از این رو، این ارتباط نیز با فرضیه مرکزیت جیرفت به عنوان محل استقرار اصلی بلوچان و خاستگاه آنان همخوانی نزدیکی دارد. دستور کیخسرو مبنی بر ماندن اشکش با سپاهیان در مکران را فردوسی اینگونه سروده است.

به اشکش بفرمود تا با سپاه به مکران بباشد به آیین شاه

(همان: ۴ / ۲۹۶).

علاوه بر این‌ها، واژه بویاجیان احتمال می‌دهد اصطلاح کوچ و بلوچ در شاهنامه در ابیات مذکور اسم جمع است و بیشتر به عنوان صفت و ویژگی به کار رفته است (بویاجیان، ۱۴۰۰: ۲۶).

در دوره خسرو انوشیروان در دو مورد از بلوچان در شاهنامه یاد شده است. مورد اول اشاره به لشکرکشی خسرو انوشیروان به دو ناحیه مرزی الانان در شمال غرب و هندوستان در جنوب شرق دارد. پس از آن از سرکوب بلوچان و همچنین اهالی گیلان به عنوان ساکنان اصلی ایران زمین یاد کرده است. البته روایت‌های شاهنامه در این بخش تاریخی یعنی وقایع دوران خسرو انوشیروان، با متون تاریخی خیلی انطباق ندارد؛ چون در منابع تاریخی به سرکوب بلوچان و لشکرکشی به هند توسط انوشیروان روایتی مشاهده نمی‌شود. از این رو، روایت شاهنامه از لحاظ درون متنی مورد واکاوی و تحلیل قرار می‌گیرد. از جریان لشکرکشی انوشیروان به الانان چنین یاد شده:

ز دریا به راه الانان کشید یکی مرز ویران بیکار دید

(فردوسی، ۱۳۸۶: ۷/۱۱۳).

در مورد الانان که در شمال غرب ایران بوده، اختلاف نظر وجود ندارد. پس از مطیع کردن آنان، خسرو انوشیروان روانه هندوستان شد.

و زانجایگه شاه لشکر برانند به هندوستان رفت و چندی بماند

(همان: ۷/۱۱۶).

در هندوستان به خسرو انوشیروان در مورد ایران چنین خبر رسید:

به راه اندر آگاهی آمد به شاه که گشت از بلوچی جهانی سیاه

ز بس کشتن و غارت و تاختن ز می را بدآب اندر انداختن

ز گیلان تباهی فزون ست ازین ز نفرین پراکنده گشت آفرین

(همان: ۷/۱۱۶).

ظاهراً خبر رسیده که هم بلوچان و هم گیلانیان تباهی و شورش نمودند و این بدین معنا نیست که هر دو در یک منطقه بودند؛ زیرا در ادامه پس از سرکوب بلوچان، فردوسی به این اشاره دارد که انوشیروان از آنجا سوی گیلان لشکر کشید.

و زانجایگه سوی گیلان کشید چو رنج آمد از گیل و دیلم پدید

ز دریا سپه بود تا تیغ کوه هوا پر درفش و زمین پر گروه

(همان: ۷/۱۱۸).

خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان (عبداله صفرزائی و عبدالودود سپاهی) ۱۶۵

از اینکه در دو بیت در کنار هم شاهنامه از تباهی بلوچان و گیلانیان یاد کرده، نمی‌تواند دلیلی بر این باشد که با هم در یک منطقه جغرافیایی زندگی می‌کردند. اگر چنین بود، در ادامه انوشیروان هر دو را با هم سرکوب می‌کرد. این طور نبود که جداگانه به سراغ آنان برود. ممکن است این طور استنباط شود که چون جریان شورش بلوچان و گیلانیان در شاهنامه متصل به هم آمده، لابد در کنار هم بودند. این نمی‌تواند صادق باشد. در ابیات قبلی وقتی از اطاعت و اداشتن الانان توصیف شده، بلافاصله انوشیروان از آنجا آهنگ سرزمین هندوستان کرد. در حین بازگشت از هندوستان ابتدا به سرکوب بلوچان پرداخت. پس از آن به گیلان لشکر کشید. همین نحوه ترتیب، نشانگر آن است که از جایگاه بلوچان تا گیلان فاصله طولانی بوده است.

در مجموع با هم‌آیی اسم بلوچ و گیلان لزوماً به همسایگی آنان دلالت نمی‌کند. به این معناست که همه این مناطق نواحی پیرامونی و مرزی شاهنشاهی انوشیروان بودند (بویاجیان، ۱۴۰۰: ۲۷). در منابع تاریخی از جمله تاریخ طبری، از کشتار بلوچان در ناحیه گیلان گزارشی مشاهده نمی‌شود، بر عکس از کشتار قوم بارز به دست انوشیروان یاد شده است (طبری، ۲۰۰۵: ۱ / ۴۲۲). از آنجا که منابع مورد استفاده فردوسی و طبری اشتراکاتی داشته و طبری بلوچان را از جمله دشمنان خسرو انوشیروان یاد نکرده، می‌توان پنداشت که ذکر نام بلوچ در این بخش از شاهنامه، فاقد پایه تاریخی است (بویاجیان، ۱۴۰۰: ۲۸). علاوه بر این، اگر قوم بارز با بلوچان همسان فرض شود، می‌توان تصور نمود که بر مبنای روایت طبری، بلوچان در دوره خسرو انوشیروان در کرمان مستقر بودند.

برای آخرین بار که در شاهنامه از بلوچان یاد شده، مربوط به زمانی است که از بلوچان به عنوان بخشی از سپاهیان آراسته در برابر دیدگان سفیر چین در محدوده گرگان چین یاد شده:

یکی بارگه ساخت روزی به دشت ز گرد سواران هوا تیره ساخت
همه مرزبانان به زرین کمر بلوچی و گیلی به زرین سپر

(فردوسی، ۱۳۸۶: ۷ / ۲۵۲).

اگرچه اینجا نوعی پیوند میان بلوچ و گیلان مشاهده می‌شود، اینجا نیز به صراحت نمی‌توان گفت چون بلوچان و گیلانی‌ها کنار هم یاد شدند، پس کنار هم زندگی می‌کردند. شاید فردوسی به خاطر وزن شعر چنین انتخاب کرده است. ضمناً فردوسی از بلوچان و

گیلانیان اینجا به عنوان مرزبان یاد کرده و این با ابیات قبلی که الانان و هندوستان را مرز و بلوچ و گیلان را داخل فرض کرده بود، تناقض دارد.

در مجموع از ابیات شاهنامه چنین برداشت می‌شود که پیوند صریحی از لحاظ همسایگی محل زندگی بلوچان با گیلان وجود ندارد. به طور استنباطی می‌توان فرض نمود که بلوچان با مکران و کرمان پیوند داشتند و تا حدودی هم با گیلان نسبت داشتند. این نسبت چنانچه وجود داشته با توجه به اینکه گسترده نبوده و در منابع تاریخی از آن یاد نشده، احتمالاً در راستای کوچ برخی از بلوچان در برهه‌ای از تاریخ ایران باستان از محدوده کرمان و مکران امروزی به گیلان و مرزهای شمالی بوده است. این کوچ به خاطر سرکوب شورش‌های آنجا یا با نیت تدافعی در برابر مهاجمان و یا برای تعدیل قدرت صورت گرفته، چیزی که در آن دوره مرسوم و معمول بود (کاویانی، ۱۴۰۲: ۱). در مجموع ابیات شاهنامه نمی‌تواند ناقض این فرضیه باشد که خاستگاه بلوچان در محدوده جیرفت و جبال بارز تا بلوچستان امروزی باشد.

از نگاهی دیگر اگر علل مهاجرت‌ها از جمله: خشکسالی، مسائل سیاسی و غیره در طول تاریخ بررسی شود، این اتفاقات در محدوده گیلان کمتر رخ دادند که باعث مهاجرت از آنجا به مناطق دور شوند. چنانچه در دوره ساسانی بلوچان در گیلان ساکن بوده باشند و با آن حجم از گستردگی در قرن سوم و چهارم کاملاً در کرمان استقرار یافته باشند، در منابع تاریخی از جریان مهاجرت رد پایی مشاهده می‌شد.

افشین پرتو با استناد به برخی اشتراکات زبانی و فرهنگی بلوچان و گیلانیان بر این باور است که بلوچان روزگاری در گیلان می‌زیستند و در آغاز دوران اسلامی به پهنه شمال دریای عمان روی آمدند. یکی از استناداتی که وی مطرح کرده، اشتراکات زبانی بلوچان و گیلکی‌ها و رواج ضرب‌المثل‌هایی در میان گیلکی‌ها است که در آن واژه بلوچ کاربرد دارد. این محقق با وجود آوردن این قرائن و شواهد، این مورد را اذعان داشته که هیچ نشانی از زندگی بلوچ‌ها در هزار سال اخیر در گیلان وجود ندارد و نتیجه می‌گیرد که این ضرب‌المثل‌ها نشانگر همسایگی دوران دور آنها هستند (پرتو، ۱۳۸۷: ۱۰۹-۱۱۱). محسن شهرنازدار نیز چنین می‌پندارد که موقعیت زبان بلوچی در جدول زبان‌های هند و اروپایی، نشانگر پیوندهایی از اعقاب آنان با اقوام ساکن در حاشیه دریای مازندران است (بویاجیان، ۱۴۰۰: ۱۵).

خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان (عبداله صفرزائی و عبدالودود سپاهی) ۱۶۷

یکی دیگر از استدلال‌های افشین پرتو، این است که منابع تا قبل از سده سوم و چهارم از بلوچان در شرق کرمان یا در مکران یادی نکردند (پرتو، ۱۳۸۷: ۱۰۸-۱۰۹). البته بر خلاف نظر وی، از بلاذری در این زمینه روایتی گزارش شده که نشانگر زیست بلوچان در سواحل مکران در حین فتوح اسلامی است (بلاذری، ۱۹۵۶: ۳/۵۳۰).

دلایل افشین پرتو می‌تواند تا حدودی درست قلمداد شود، اما کافی نیست. در ارتباط با اشتراکات زبانی بلوچان و گیلکی‌ها که از استدلال‌های اصلی او در اثبات مدعایش است، می‌توان گفت این اشتراک به واسطه ریشه مشترک زبانی این دو قوم است. به این معنا که هر دو زبان ریشه در زبان‌های باستانی ایرانی داشتند. از آنجا که هم در بلوچستان و هم در گیلان به دلیل موانع طبیعی کمتر در تعامل با زبان‌ها و اقوام دیگر در طول تاریخ قرار گرفتند، زبان هر دوی آنها حالت اولیه را حفظ نموده و این اشتراکات به این برمی‌گردد که ریشه واحدی داشتند و همان ساختار قدیمی آنها حفظ شده و همانند نواحی مرکزی ایران به روز و جدید نشده است.

اینکه منابع دوره ساسانی و اوایل دوره اسلامی از بلوچان در نواحی شرقی کرمان یا مکران یاد نکردند، نمی‌تواند دلیل قانع‌کننده‌ای باشد؛ زیرا اولاً اطلاعات موجود از آن منابع درباره مکران و شرق کرمان بسیار محدود است. ثانیاً: در سایر ایالات مثلاً کرمان و فارس نیز از اقوام و طوایف آنجا یادی نکردند. ثالثاً: در گیلان هم یادی از قوم بلوچ در منابع آن دوره نشده است. علاوه بر این‌ها، بلوچستان امروزی افزون بر ۵۰۰ هزار کیلومتر مربع وسعت دارد و درازای کرانه‌ای آن در دریای عمان ۹۶۵ کیلومتر است. امکان‌پذیر نیست قومی با تعداد معدود از گیلان و شمال‌غرب ایران به این منطقه آمده باشد و زبان و فرهنگ آن تعداد معدود بر این سرزمین وسیع چیرگی پیدا کند. اگر هم چنین پنداشته شود که تعداد طوایف قوم بلوچ که از گیلان به شرق کرمان و مکران آمدند، زیاد بودند که توانستند زبان و فرهنگ خود را بر سرزمین وسیع بلوچستان غالب کنند، حتماً در جریان مهاجرت و مسیر حرکت آنها از گیلان تا بلوچستان در منابع تاریخی رد پای ذکر می‌شد.

برخی از محققین از اطلاعات مندرج در متن شهرستان‌های ایرانشهر در مورد خاستگاه بلوچان در دوره ساسانی برداشت‌های خودشان را ارائه نموده‌اند. شهرستان‌های ایرانشهر متن فارسی میانه کوچکی است که در اواخر دوره ساسانی نوشته شده و در آن نام شهرهای گوناگون ایرانشهر یا سرزمین ایران به همراه برخی شخصیت‌های تاریخی و افسانه‌ای آمده است (شهرستان‌های ایرانشهر، ۱۳۸۸: ۱۱-۱۲ پیش‌گفتار دریایی).

در بند ۲۸ شهرستان‌های ایرانشهر از پدشخوارگر یا گیلان و در بند ۲۹ از هفت قوم کوه‌نشین در آن ناحیه یاد شده است. در شناسایی نام اقوام هفتگانه کوه‌نشین، برخی ششمین قوم را بلوچ خوانده‌اند. البته درباره بند ۲۹ متن شهرستان‌های ایرانشهر و اقوام کوه‌نشین هفتگانه به طور تخصصی تحقیق مستقلی تاکنون انجام نگرفته است. محققانی مانند: مارکوارت، هدایت، عریان، تفضلی، تورج دریایی و غیره از لحاظ کلی این متن را مورد واکاوی قرار دادند و در مورد اقوام هفتگانه در بند ۲۹ به صورت تخصصی تفحصی نکردند.

یوسف مارکوارت در مورد شناسایی این اقوام، مجتهدانه عمل نموده و از تلفظ دقیق لفظی پا را فراتر گذاشته است. مارکوارت بروزان را بلوچان خوانده، اما آنان را ساکن کوه‌های کرمان در آن روزگار دانسته است (مهدی، ۱۳۹۶: ۱۲۶). صادق هدایت اقوام هفتگانه را اینگونه خوانده است: «ویسمکان دماوند، نهاوند، بیستون (بهستون)، دینبران (دینور)، موسرکان (مسروکان) و بلوچان و مرینجان» (شهرستان‌های ایرانشهر، ۱۳۲۱: ۱۲۸). سعید عریان اقوام هفتگانه را اینگونه خوانده است: «کوهیار (ان) هفت اند (در) دماوند: وسیمگان و آهگان و ویسپور و سوباران و مسرگان و بروزان و مرنزان» (عریان، ۱۳۶۱: ۶۰۰).

در ترجمه تفضلی ششمین کوهیار بلوچان خوانده شده است. از نگاه تفضلی در این رساله پهلوی نام بلوچان در کوه‌های البرز آمده است (مهدی، ۱۳۹۶: ۱۲۶). تورج دریایی بند ۲۹ متن شهرستان‌های ایرانشهر را اینگونه خوانده است: «کوهیاران هفت هستند. وسیمگان دماوند، آهگان، ویسپور، سوباران، مسرگان، بروزان، مرنزان» (شهرستان‌های ایرانشهر، ۱۳۸۸: ۳۹). وی در ادامه شرح داده که مارکوارت بروزان را بلوچان خوانده که نزدیک به پدشخوارگر نیست. پیشنهاد نوبرگ برای خواندن این واژه به عنوان بارزان یا بهتر از آن بروزان پذیرفتنی‌تر است. شاید بتوان نام بارجان را با بروزان یکسان دانست (شهرستان‌های ایرانشهر، ۱۳۸۸: ۷۴).

برخی از محققین بر این باورند که مهم‌ترین منبع از حضور بلوچان در کنار دریای خزر، رساله شهرستان‌های ایرانشهر است (مهدی، ۱۳۹۶: ۱۲۵)، اما این مسئله جای واکاوی دقیق‌تر دارد. اولاً: همه اتفاق نظر ندارند که منظور از بروزان، بلوچان باشد. ثانیاً: اتفاق نظر ندارند که این هفت قوم کوه‌نشین حتماً ساکن کوه‌های گیلان بودند. ضمناً این نکته را نیز می‌بایست در نظر گرفت که شاید بروزان بخشی از بلوچ‌ها بودند که بنابر شرایط خاص

خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان (عبداله صفرزائی و عبدالودود سپاهی) ۱۶۹

سیاسی و نظامی از کرمان و مکران به آن منطقه کوچانده شدند. این احتمال را هم می‌توان مطرح نمود که مربوط به دورانی است که دایره و شعاع زندگی بلوچ‌ها گسترده‌تری داشته و از کرمان و مکران در حاشیه لوت و کویر تا کوهپایه‌های البرز برخی بلوچان سکونت داشتند.

در کتیبه‌های اوایل دوره ساسانی در محدوده قفقاز از قوم یا سرزمین بلاسگان یاد شده است. برخی چنین می‌پندارند بلاسگان در اصل بلاچکان و منظور همان بلوچان بوده که در آن دوره در شمال غرب ایران می‌زیستند. شاپور اول ساسانی در کتیبه کعبه زرتشت در بند دوم آورده: «وروچان، سیکان، اران، بلاسگان تا فراز به کوه کاف و در آرانان و... من گرفتم» (کتیبه کعبه زرتشت، ۱۳۸۲: ۴۲). در متن جغرافیایی موسی خورنی در این باره چنین آمده است: «کوست کپکوه که در نواحی کوه قفقاز است و ۱۳ استان است. آتروپاتکان، ارمن (هیگ)، ورجان (ورک)، رن (الوانک)، بلسکان (بلاسکان)، سیسکان، اری، گلان و شنجان، دلمونک، دمباوند، تیرستان، رون (رویان)، اصل (مارکوارت، ۱۳۷۳: ۳۸-۳۹). بلاسکان در نزد بسیاری از محققان که دشت بلاسکان نامیده شده، به الوانک یا اران تعلق داشته است. الوانک لفظ ارمنی اران است. این نام در منابع عربی سده‌های نخست اسلامی بلاسجان آمده است (همان: ۲۲۶). به روایت ابن خردادبه دشت بلاسکان در مسیر برزند در ۱۴ فرسنگی اردبیل در جهت ورتان قرار داشت (ابن خردادبه، ۱۹۸۸: ۱۲۱).

این تصور که بلاسگان همان بلوچان باشد، اشتباه است. علاوه بر اینکه در اوایل دوره ساسانی از بلاسگان در محدوده قفقاز یاد شده، در سده‌های سوم و چهارم نیز همچنان از بلاسگان در آن نواحی یاد شده است. این در حالی است که در سده‌های سوم و چهارم از بلوچان در کرمان و مکران به وضوح منابع تاریخی یاد کردند. از این رو، چنین تصویری که منظور از بلاسکان در قفقاز همان بلوچان بودند، به نظر می‌رسد اشتباه باشد.

یکی از نظرات دیگر درباره خاستگاه بلوچان، خاستگاه سامی و عربی است. در ارتباط با سامی بودن بلوچان، برخی این مسئله را بسیار افسانه‌آمیز و با استناد به برخی تشابهات لفظی به دوران نمرود در بابل و منشعب از آن می‌دانند. محمد سردارخان بلوچ بر این باور است که بلوچان در اصل متعلق به کلدان و بابل بودند و حدود ۶۱۲ ق. م. به صفحات شمالی ایران کوچ کرده، تقریباً ۱۰۰۰ سال در آن نواحی زیست کردند، سپس به کرمان و مکران کوچ کردند (Sardarkhan, 1977: 29). راولینسون انگلیسی نیز واژه بلوچ را برگرفته از بلوص لقب پادشاه بابل یعنی نمرود می‌داند (Hughes, 1877: 26). در این باره رد پای در تاریخ که

چگونه بلوچان از بابل منشعب و در بلوچستان امروزی استقرار یافتند، یافت نمی‌شود. از این رو، از طرح این مسئله در تحقیق حاضر صرف نظر شده است. برخی محققان بر این باورند که بلوچان خاستگاه عربی دارند. توماس هولدیج بر این باور است که بلوچان با اعراب قرابت و نزدیکی دارند. وی بسیاری از قبایل بلوچ را از نژاد عرب می‌داند (Holdich, 1896: 392). عده زیادی از بلوچ‌های ایران و پاکستان نیز خودشان را از نسل عرب‌ها و جایگاه اولیه خود را حلب سوریه می‌دانند (پیکولین، ۱۳۹۷: ۳۹). به زعم اینان، در اواخر قرن هفتم میلادی یزید بلوچان را به خاطر طرفداری از امام حسین رانده و اجداد آنها از حوالی حلب به بلوچستان مهاجرت کردند (جانب‌اللهی، ۱۴۰۰: ۲۲). میر خدابخش مری بجارانی بلوچ بر این باور است که طایفه مری بلوچ با شهر ماری عراق باستان ارتباط دارد. سر هنری گرین سیاستمدار انگلیسی که در سند اشتغال داشته، بر این باور است که در کشور سوریه برخی واژگان که بلوچ‌های سند بکار می‌برند، کاربرد دارد (سیدزاده، ۱۴۰۱: ۱۵۲، ۱۵۴).

با توجه به روایت‌ها و تحلیل‌های مطرح شده، از دو جهت چنین تصویری به وجود آمده است. یکی شباهت‌هایی که میان عرب‌ها و بلوچان وجود دارد و دیگری سابقه تاریخی قوم بلوچ در اشعار و داستان‌های بلوچی است. در رابطه با اینکه برخی خاستگاه و پیشینه عرب برای بلوچان قائل هستند، اندک قرائن تاریخی موجود است. در این ارتباط البته به تاریخ شفاهی بلوچان و تدوین منظوم آن در سال‌های بعدی خیلی تأکید دارند. تحلیل درون متنی و محتوایی اشعار، نشانگر آن است که این تاریخ شفاهی در چهارصد تا سیصد سال اخیر به نظم درآمده و در یک قرن اخیر مکتوب شده است. البته در این زمینه به حدی اغراق صورت گرفته که بسیاری از طوایف بلوچ امروزه خود را قریشی و از نسل حمزه عموی پیامبر (ص) می‌دانند که پس از شهادت امام حسین (ع) به نشانه اعتراض از حلب به بلوچستان مهاجرت کرده‌اند (سربازی، ۱۳۷۸: ۱۹).

ابیاتی از قطعه شعری که در میان بلوچان رواج دارد، چنین است:

وقیکه سرزرته یزید	و کشتگی شاهین حسین
ما اشتگنت زرین منتد	گون شصت و چارین فرقوان
رند چه حلب پاد آتگگنت	رودبارا مان سنگ بوتگنت

(همان: ۳۸).

این روایت اگر ریشه‌شناسی شود، ناشی از دو اشتباهی است که رخ داده است. یکی اینکه بلوچان را به قریش و حمزه عموی پیامبر متصل می‌نمایند. این بر اساس همگونی نام حمزه سردار بلوچان در سده چهارم هجری است که بلوچان را در برابر آل بویه یکپارچه نمود (پرتو، ۱۳۸۷: ۱۰۷). اشتباه دوم این است که میان رقه و حلب سرزمینی به نام وادی البلوص وجود دارد و انگار بلوچان از این منطقه به بلوچستان مهاجرت کردند. این مسئله از این نشأت گرفته که بخشی از بلوچان برای مدتی آنجا سکونت داشتند و سپس به سرزمین مادری‌شان برگشتند. در این باره می‌توان به فتوح البلدان بلاذری استناد جست. در فتوح البلدان بلاذری از سه قبیله سیابجه، زط و اندغار یاد شده که به فرمان ابوموسی اشعری در بصره همانند قبیله سیاه سوار جای داده شدند (بلاذری، ۱۹۵۶: ۲ / ۴۶۱). اندغار معرب اندگار و ایرندگان است. سیاه بجه معرب سیاه پادگ که یکی از قبایل بلوچ است. زط معرب جت و جات و جدگال است (سربازی، ۱۳۷۸: ۴۷). این قبایل در نیمه دوم سده اول هجری بنا به نیازهای جنگی برای حراست از مرزها به شام و انطاکیه انتقال یافتند (همان: ۱۹-۲۰). از آنجا که این طوایف بلوچ برای مدتی طولانی در سوریه زندگی کردند، احتمالاً مکان زندگی آنان به وادی البلوص شهرت یافته بود. به احتمال زیاد جریان همین اقوام در بازگشت به سرزمین مادری‌شان منجر به تدوین شعر معروف بلوچان شده که از حلب آمده‌اند. کوچ برخی قبایل عرب در دوره شاپور دوم در محدوده کرمان و ورود خوارج به شرق کرمان و مکران در قرن اول و دوم هجری نیز می‌توانند در پیدایش چنین روایتی نقش‌آفرین باشد (دانشور، ۲۵۳۵: ۱۴، ۱۷).

پیکولین بر این باور است که نمی‌توان تایید کرد تمامی قبایل بلوچ از نسل عرب هستند (پیکولین، ۱۳۹۷: ۴۰). قضیه اشعار حماسی و عرب بودن و شرکت در کربلا چندان معتبر نیست (اسپونر، ۱۳۷۷: ۹۷). در مجموع ترسیم ریشه سامی و عربی بلوچان از استدلال نظری متقاعدکننده و جامع برخوردار نیست. خود واژه بلوچ واژه‌ای غیر عربی است؛ چون در زبان عربی حرف چ وجود ندارد. چطور ممکن است قومی عرب باشد ولی نام قوم شباهتی با واژگان عربی نداشته باشد (سلیمان زاده، ۱۳۹۶: ۱۵۲).

هنری والتر بلیو در اثری با عنوان جستاری اندر آتنوگرافی افغانستان، منشأ هندی برای بلوچان قائل است و بلوچ را برگرفته از بالیچا یکی از طوایف راجپوت‌های هند دانسته است (Bellew, 1891: 171-172). این نظر شاذ احتمال می‌رود از این جهت ارائه شده که مستشرقین غربی با پیوند دادن بلوچان با هندیان سعی در الحاق راحت‌تر بلوچستان به

هندوستان آن زمان داشتند که تحت سلطه امپراتوری بریتانیا بود (سلیمان زاده، ۱۳۹۶: ۱۵۲). پاتینجر و خانیکوف معتقدند اصل بلوچ‌ها به ترکمن‌ها بر می‌گردد (Dames, 1904: 21). البته داده‌های زبان‌شناسی و به خصوص تاریخی کاملاً مغایر با چنین نظری هستند. در مجموع شباهت‌های ظاهری نباید گمراه کننده باشد. اگر شباهت ظاهری در اثبات ارتباط رویدادهای تاریخی لحاظ شود، پس می‌توان استنباط نمود که مقبره شاهان هخامنشی از صلیب مسیح الهام گرفته، حال آنکه چندین قرن قبل از تولد حضرت مسیح مقبره‌های شاهان هخامنشی نقر شده است.

برخی محققان اگرچه تعدادشان اندک است بر این باورند که خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان به جیرفت و مناطق پیرامونی آن بر می‌گردد. از آنجا که اولین بار منابع تاریخی به طور صریح از بلوچان در این منطقه یعنی شرق کرمان و محدوده جیرفت تا شمال مکران یاد کردند، حضور بلوچان را از روزگاران کهن در این ناحیه می‌توان تایید نمود. در منابع یونانی از این ناحیه با عنوان گدروزیای یاد شده است. به روایت استرابو، اسکندر و لشکرانش بعد از عبور از سرزمین هندوستان در موازات سواحل اولین سرزمینی که به آن رسیدند، سرزمین قوم اوریتی بود. سپس به ایختوفاکیه رسیدند. بالای سرزمین ایختوفاکیه گدروزیای قرار دارد (استرابو، ۱۳۸۲: ۳۰۶-۳۰۷). شش روز پس از ترک سرزمین اوریتی‌ها سپاه به مقر نایب السلطنه‌نشین گدروزیای رسید (همان: ۳۱۰).

برخی بر این باورند واژه بلوچ مشتق از گدروزیای است. به عنوان مثال یکی از محققان بلوچ‌شناس به نام مکملر نام بلوچ را برگرفته از واژه گدروسیا در زبان یونانی کهن می‌داند. به گمان مکملر روند تحولی آن چنین است که ابتدا Gedrosh تبدیل به Badrosh و سپس تبدیل به Baloch شده است (Dames, 1904: 21). بیلی نیز معتقد است بلوچ واژه ایرانی و با گدروسیا مربوط است. به نظر محی‌الدین مهدی، بعید نیست بلوچان نام خودشان را پس از ماندگاری در گدروسیا، از این سرزمین گرفته باشند (مهدی، ۱۳۹۶: ۱۳۵-۱۳۶).

اینکه گدروزیای را در دوره باستان ساکنان محلی دقیقاً چطور تلفظ می‌کردند، نامعلوم است. از منابع داخلی در ارتباط با آن زمان منبعی باقی نمانده است. در بسیاری از موارد اتفاق می‌افتد که تلفظ بسیاری از اسامی قوم و سرزمین یک منطقه را در زبان‌های دیگر متفاوت تلفظ می‌کنند. علاوه بر این، تبدیل گاف و با در زبان‌های باستانی ایران در سیر تحولات زمانی و زبانی بسیار اتفاق افتاده است. امروزه نیز در تلفظ بسیاری از اسامی که در زبان بلوچی حرف «گاف» دارند، در فارسی به جای «گاف»، «با» تلفظ می‌شود. «را» و «لام»

و همچنین «زا» و «چ» نیز امکان جابجایی داشتند. از این رو، اگر در گذروزی یا به جای «گاف»، «با» و به جای «را»، «لام» و به جای «زا»، «چ» جابجا شود، گذروس به صورت بدلوج تلفظ می‌شود. در بسیاری از موارد نیز اتفاق افتاده که در واژه‌ای به مرور زمان دال حذف شده باشد. همه این موارد به صورت احتمالی مطرح می‌شوند و استنادات دقیق تاریخی در مورد اینها وجود ندارد. البته از آنجا که در نخستین منابع تاریخی از بلوچان در همین منطقه یاد شده و از طرفی این منطقه متصل به محل زندگی بلوچان در ادوار بعدی تاریخ است، قبول این فرضیه امکان پذیر است.

علاوه بر این، برخی بین بارز و بلوچ نیز پیوند قائل هستند و از این لحاظ چون کوههای بارز در استان کرمان قرار دارد، این نیز می‌تواند تائیدی بر حضور قدیمی بلوچان در این سرزمین باشد. به روایت شاهنامه فردوسی اردشیر علیه بلوچان لشکر کشیده، اما توفیقی بدست نیاورده است. در کارنامه اردشیر بابکان از جنگیدن با بلوچان خبری نیست و به جنگیدن اردشیر با مردم بارز اشاره شده است. از این رو، احتمال می‌رود بارز و بلوچ یکی باشند (بویاجیان، ۱۴۰۰: ۳۱). جغرافی نویسان سده‌های نخست اسلامی نیز مسکن اولیه بلوچ را در محدوده کوههای بارز دانسته‌اند. البته یکی پنداشتن بارز و بلوچ نیاز به واکاوی بیشتری دارد.

۳. اصطلاح بلوچ در نخستین منابع موجود

نخستین منابع تاریخی و جغرافیایی موجود که به صراحت از بلوچان نام بردند، جغرافی نویسان سده‌های نخست اسلامی هستند. نخستین بار ابن خردادبه در قرن سوم در مسالک و ممالک در دو مورد از واژه بلوچ یاد کرده است. ابتدا از بلوچ به عنوان قوم در کنار کوه‌های بارز و قفص در محدوده جیرفت یاد کرده است (ابن خردادبه، ۱۹۸۸: ۴۹). ابن خردادبه برای بار دوم در ذکر مسافت راهها و آبادی‌های بین آنها از سمت جیرفت به سمت سند و در نام بردن اماکن و محلات مکران، از منطقه‌ای با عنوان مقاطعه‌البلوص نام برده است (همان: ۵۵). این اسم در مکانی ذکر شده که از جیرف به مسافت ۱۴۳ فرسخ در نواحی شرقی قرار داشته و آن را در مرکز مکران یا بلوچستان امروزی می‌توان تصور نمود. از آنجا که ابن خردادبه در دیوان برید مسئولیتی داشته و احتمال می‌رود کتاب مسالک و ممالک را بر اساس اطلاعات راههای دوره ساسانی نگاشته، چنین استنباط می‌شود که این جای‌نام با پسوند بلوچ در مرکز بلوچستان فعلی، به دوره ساسانی بر می‌گردد.

از جغرافی‌نویسان دیگر که واژه بلوچ را به عنوان شناسه هویتی قومی نام بردند، می‌توان به استخری، ابن حوقل و جیهانی در قرن چهارم اشاره نمود. به روایت استخری در شرق کرمان زمین مکران است و بیابانی که در میانه مکران از پس بلوص معارض می‌شود (اصطخری، ۱۳۷۳: ۱۶۱). قوم بلوص در زیر کوه قفص متوطن و مقیم‌اند (همان: ۱۶۴). به روایت ابن حوقل: «بلوچ طایفه‌ای در دامنه کوه قفص اغنام و احشام بسیار دارند» (ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۷۵). جیهانی آورده است: «بلوچ‌ها در دامن کوه‌های کوفج‌اند» (جیهانی، ۱۳۶۸: ۱۳۰).

از مجموعه این گزارش‌ها چنین استنباط می‌شود در قرن چهارم جمعیت زیادی از بلوچان در نواحی شرقی کرمان و حدود جیرفت می‌زیستند. تکمیل‌کننده این روایت‌ها گزارش‌های ابن مسکویه است که جنگ‌های آل بویه با بلوچان را در محدوده جیرفت امروزی و شرق کرمان شرح داده است. به روایت ابن مسکویه این جنگ‌ها در دوره معزالدوله و عضدالدوله چندین مرحله حدود ۴۰ سال به طول انجامید (ابن مسکویه، ۲۰۰۱: ۶/۳۴۰-۳۴۲، ۷/۷۵-۱۲۹). مقاومت بلوچان در برابر تهاجم امرای آل بویه در جیرفت و جبال بارز چنان سرسخت و مداوم بود که انگار موطن چندصدساله آنان بود.

یکی از گزارش‌های دیگر در این باره که به صراحت با عنوان بلوچ نیامده، اما می‌توان از آن یاد نمود، گزارش بلاذری است. بلاذری در ذکر وقایع سال پانزدهم هجری در محدوده بحرین و عمان چنین آورده که خلیفه دوم این نواحی را به عثمان بن ابی‌العاص ثقفی سپرد و وی برادرش حکم را یک بار به عمان و سپس به بروص اعزام نمود. همچنین برادر دیگرش را به دیبل اعزام نمود (بلاذری، ۱۹۵۶: ۳/۵۳۰). اگر به موقعیت عمان، بروص و دیبل دقت شود، دیبل بندری تاریخی در محدوده کراچی امروزی بوده و در بین عمان و دیبل سرزمین مکران یا بلوچستان بعدی بوده و این احتمال خیلی قوت می‌گیرد که منظور بلاذری از بروص همان بلوص یعنی بلوچ است. این نشانه‌ها حاکی از آن است که در همان دوره بخشی از مکران را بلوص یا بلوچ می‌نامیدند. اگر این روایت معطوف به زمان وقوع حادثه باشد، چنین استنباط می‌شود که در همان سال‌های اولیه هجری و ورود اسلام به ایران، بخشی از سرزمین مکران بلوچ نامیده می‌شد.

۴. گستره جغرافیایی محل سکونت بلوچان در نخستین منابع

نخستین بار در سده‌های سوم و چهارم هجری منابع به وضوح از حضور بلوچان در مکان‌های جغرافیایی خاص یاد نمودند. از روایت‌های متعدد این دوره چنین استنباط می‌شود دایره گستره قومی بلوچان در این دوره وسیع بوده است. گرچه اغلب آنها در محدوده جیرفت و شرق کرمان از بلوچان یاد نمودند، برخی منابع در شمال بلوچستان امروزی، در نواحی مرکزی و همچنین در نواحی ساحلی مکران در آن دوره از حضور بلوچان یاد نمودند. در این بخش به هر کدام به طور جداگانه اشاره می‌شود. اغلب مورخان و جغرافی‌نویسان از جمله ابن مسکویه، استخری، مقدسی، ابن حوقل، جیهانی و دیگران از حضور بلوچان در قرن سوم و چهارم هجری در محدوده جیرفت و شرق کرمان یاد نمودند. البته گزارش این مورخان و جغرافی‌نویسان نشانگر آن است که گزارش‌های آنان مربوط به زمان نگارش آثارشان نیست، بلکه مربوط به ذکر وقایعی است که برخی وقایع به چندین قرن قبل بر می‌گردد. با توجه به اینکه منابع بسیار زیادی از بلوچان در محدوده جیرفت و شرق کرمان یاد نمودند، چنین استنباط می‌شود که در آن دوره و حتی چند قرن قبل از آن، هسته مرکزی زیستگاه بلوچان در همین منطقه بوده و به شعاع وسیعی از این منطقه در نواحی پیرامونی پراکنده بودند. این پراکنده بودن آنها را در شعاع وسیع می‌توان به صورت پراکنده در برخی متون دیگر مشاهده نمود. این احتمال نیز وجود دارد که نسبت به این منابع پراکنده باز هم زیستگاه بلوچان تا شعاع گسترده‌تری وسعت داشته، اما در گزارش مورخان چیزی باقی نمانده است. از این رو، این احتمال قوت می‌گیرد که همان گدروسیا که در منابع یونانی ذکر شده و به ناحیه‌ای از مکران گفته می‌شد که بالاتر و شمالی‌تر از سواحل تا محدوده جیرفت امروزی بوده، محل سکونت بلوچان بوده و چنانکه مکلر یادآور شده بلوچ تغییر شکل یافته گدروسیا است (Dames, 1904: 21). اگر فرض شود گدروسیا همان بلوچ بوده، این احتمال وجود دارد که در دوره باستان و حتی زمان بازگشت اسکندر از مکران یا بلوچستان، بلوچان با تمرکز بر محدوده جیرفت امروزی بر پهنه وسیعی از سرزمین‌های اطراف آن زندگی می‌کردند.

یکی از منابع بسیار قدیم که به طور غیر مستقیم بر این فرض صحنه می‌گذارد که بلوچ‌ها در دوره ساسانی در بلوچستان شمالی یا سرحد امروزی مستقر بودند، جغرافیای موسی خورنی است. در متن جغرافیای موسی خورنی از کوست نیمروز یا ناحیه جنوب با نوزده استان از جمله: کرمان، توران، مکران، اسپیت، وشت، سکستان و غیره یاد شده است

(مارکوارت، ۱۳۷۳: ۳۸). وشت تلفظ بلوچی واژه خوش است. جایی که جغرافی‌نویسان سده‌های نخست اسلامی خواش نامیدند، همان وشت است که در جغرافیایی موسی خورنی آمده است. اسپیت تلفظ بلوچی واژه سفید است. اسپیت یا سفید در واقع نصرت‌آباد امروزی است که جغرافی‌نویسان اوایل دوره اسلامی از آن در مسیر کرمان به سیستان یاد کردند (باغ شیخی و نعمتی، ۳۹۸: ۵۲). کاربرد واژگان بلوچی در دوره ساسانی بر این نواحی نشانگر حضور بلوچان از قبل در این منطقه بوده که چنین نام‌گذاری‌هایی به زبان بلوچی صورت گرفته است. حتی نام‌گذاری سرزمینی از لحاظ فرهنگی نشانگر آن است که مدت‌های مدیدی قبل از دوره ساسانی بلوچان در این منطقه زندگی می‌کردند و در دوره ساسانی این نام‌گذاری‌ها نهادینه شده است. از طرفی روایت بلاذری نشانگر آن است که محدوده نواحی ساحلی مکران در اوایل سده‌های نخست اسلامی مکان زندگی بلوچان بود (بلاذری، ۱۹۵۶: ۳/ ۵۳۰). روایت ابن خردادبه نشانگر آن است که در مرکز مکران آن روزگار و بلوچستان فعلی از بلوچ یاد شده است (ابن خردادبه، ۱۹۸۸: ۵۵). از این لحاظ می‌توان فرض نمود دایره گستره سرزمینی بلوچان در آن زمان تا این مناطق و شاید فراتر از آن وسیع بوده است.

از آنجا که منابع ادبی، زبان‌شناختی و اساطیری زیست بوم اولیه بلوچان را در نواحی شمالی و گیلان و همچنین در محدوده‌ای از حلب سوریه مطرح نمودند، این روایت‌ها نیز جای تأمل دارد. اگرچه این روایت‌ها تاریخی نیستند، اما گویای برخی احتمالات هستند. این احتمال وجود دارد که در دوره باستان برخی اقوام مرزی را حکومت‌ها به یک ناحیه مرزی دیگری کوچ می‌دادند. حکومت‌ها از چنین اقداماتی دو هدف را دنبال می‌کردند. یکی اینکه این اقوام در محل زندگی خود قدرت بیشتر نگیرند که برای حکومت در دسترس‌ساز شوند. دوم اینکه به کمک اینها می‌توانستند یک ناحیه مرزی دیگری را ایمن‌بدارند. از این رو، این احتمال قوت می‌گیرد که در دوره باستان حکومتی دست به چنین سیاستی زده و برخی طوایف بلوچ را به گیلان یا شمال غرب ایران کوچ داده باشد. این دسته از بلوچان برای مدت چند قرن آنجا زیسته و سپس بنا بر شرایطی که بر آنان تحمیل شده، مجدداً به بلوچستان کوچ کرده باشند و یا اینکه در همان منطقه به تحلیل رفته باشند. این زندگی مشترک برخی طوایف بلوچ با گیلکی‌ها باعث شده اشتراکات زبانی و فرهنگی میان آنان ایجاد شود. از این رو، برخی از جای نام‌های گیلان با عنوان یا پیشوند و پسوند بلوچ نام‌گذاری شده و ضرب‌المثل‌های فراوانی نیز درباره بلوچان در آن سرزمین روایت شده

است. ضرب‌المثل‌های گیلانی‌ها درباره بلوچان چنین است که قوی و جنگو بوده‌اند، لذا این احتمال که حکومتی برخی از بلوچان را به منظور اهداف سیاسی و نظامی به گیلان و شمال غرب ایران کوچانده باشد، خیلی قوت می‌گیرد. از این رو، اینکه برخی محققان خاستگاه بلوچان را گیلان یا حلب سوریه یا آسیای مرکزی یا عرب‌های حجاز دانستند، کاملاً اشتباه و نادرست نیست. بلکه ریشه در واقعیت‌های دیگری دارد. به این معنی که بنا بر دلایلی برخی از طوایف بلوچ مدتی در این سرزمین‌ها زندگی نمودند یا شباهت‌های ظاهری دیگری باعث شده برخی چنین نظراتی ارائه دهند.

۵. نتیجه‌گیری

مشخص نمودن پیشینه تاریخی و خاستگاه اولیه اقوام به دلیل محدود بودن سابقه تاریخی اقوام از لحاظ زمانی، کاری دشوار و پیچیده است. از طرفی جابجایی و کوچ اقوام در طول تاریخ بر دشواری این مسئله افزوده است. تاریخ شفاهی بلوچستان و کمبود منابع تاریخی مکتوب در این باره، باعث شده درباره خاستگاه اولیه و پیشینه تاریخی بلوچان فرضیات متعددی ارائه شود. برخی فرضیات راجع به خاستگاه اولیه بلوچان با تاکید بر منابع اساطیری، ادبی، مطالعات زبان‌شناختی و غیره ارائه شده است. به عنوان مثال مناطقی مانند: گیلان، کناره‌های دریای خزر، بابل در عراق و حلب سوریه به عنوان خاستگاه اولیه بلوچان از طریق این منابع در نظر گرفته شده است. نکته حایز اهمیت این است که اغلب محققان با تاکید بر شواهد و قرائن زبانی و فرهنگی این قضیه را تحلیل نموده و به منابع تاریخی اگرچه محدود هستند، توجه چندانی ننموده‌اند. اشتراکات مبتنی بر شواهد زبانی و فرهنگی می‌توانند جزو متواترات و یا موارد دیگری قلمداد شود و تحلیل و استناد بر آن ممکن است محقق را دچار اشتباه کند. از این رو، در این تحقیق بر اساس منابع تاریخی موجود و تحلیل‌هایی پیرامون آن به این مسئله پرداخته شد. نخستین منابع تاریخی از حضور بلوچان در اوایل سده‌های نخست اسلامی در محدوده شرقی کرمان با مرکزیت جیرفت تا مناطقی از مکران آن روزگار خبر دادند. البته از برخی قرائن تاریخی حضور بلوچان در این منطقه را از قرون قبلی نیز می‌توان استنباط نمود. با توجه به خصوصیات زبانی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصاد خاص بلوچ‌ها که بر پهنه وسیعی در جنوب شرقی فلات ایران تا محدوده سند گسترده‌گی دارند، همین نظر اخیر قابل قبول‌تر است که خاستگاه اولیه بلوچان در محدوده شرقی کرمان تا مناطقی از مکران بوده و به صورت‌های پراکنده و اقلیت تا حواشی کویر و

لوت تا نزدیکی البرز و بخش‌هایی از سیستان، خراسان و مناطق پیرامونی پراکندگی داشته‌اند. کوچ‌های اجباری و اختیاری بلوچان در طول تاریخ باعث شده برخی از بلوچان در برهه‌ای از زمان در مناطق شمالی ایران یا حلب سوریه و غیره زیست داشته باشند و رد پای زبانی، فرهنگی و اساطیری آنان در این سرزمین‌ها قابل ردیابی است. کوچ برخی اقوام از سرزمین‌های دیگر به بلوچستان و تحلیل رفتن تدریجی آنها در فرهنگ بلوچی و بلوچی شدن آنها نیز باعث شده مکان اولیه آن اقوام به عنوان خاستگاه اولیه همه بلوچان در نظر گرفته شود.

کتاب‌نامه

- ابن خردادبه (۱۹۸۸)، *المسالک و الممالک*. وضع مقدمه و هوامسه و فهارسه محمد مخزوم، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
- ابن حوقل (۱۳۴۵)، *صورة الأرض*. ترجمه و توضیح جعفر شعار، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- ابن مسکویه، ابوعلی (۲۰۰۱)، *تجارب الامم و تعاقب الهمم*. المحقق ابوالقاسم امامی، طهران: سروش.
- اسپونر (۱۳۷۷)، «بلوچ و بلوچستان» در *دایره المعارف بزرگ اسلامی*، جلد ۴، تهران: دایره المعارف بزرگ اسلامی.
- استرابو (۱۳۸۲)، *جغرافیای استرابو (سرزمینهای زیر فرمان هخامنشیان)*. ترجمه همایون صنعتی زاده، تهران: انتشارات بنیاد موقوفات محمود افشار یزدی.
- اصطخری، ابواسحق ابراهیم (۱۳۷۳)، *ممالک و مسالک*. ترجمه محمد بن اسعد بن عبدالله تستری، به کوشش ایرج افشار، تهران: انتشارات موقوفات محمود افشار یزدی.
- باغ شیخی، میلاد و محمدرضا نعمتی (۱۳۹۸)، «پژوهشی بر جغرافیای تاریخی نام جاهای تاریخی کوست نیمروز ساسانی از منظر منابع تاریخی و شواهد باستان‌شناختی»، *جستارهای تاریخی*. سال دهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸، صص ۲۳-۵۷.
- برهان، محمدحسین بن خلف (۱۳۴۳)، *برهان قاطع*. به اهتمام محمد معین، تهران: کتابفروشی ابن سینا.
- بلاذری، احمد بن یحیی (۱۹۵۶)، *فتوح البلدان*. نشر و الحاق و فهرسه الدكتور صلاح‌الدین منجد، القاهرة: المكتبة النهضة المصرية.
- بویاجیان، واهه (۱۴۰۰)، «ملاحظات بر تعبیر اصطلاح بلوچ در شاهنامه». گزیده مقالات بلوچ و دیگران؛ بلوچ و همسایگان. به اهتمام محسن شهرنازدار، تهران: موسسه آبی پارسی؛ انتشارات پل فیروزه، صص ۲۳-۳۴.

خاستگاه و پیشینه تاریخی بلوچان (عبداله صفرزائی و عبدالودود سپاهی) ۱۷۹

- پرتو، افشین (۱۳۸۷)، «گیلان خاستگاه کوچ و بلوچ»، مجموعه مقالات همایش گذری بر تاریخ بلوچستان، صص ۱۰۵-۱۱۲.
- پیکولین، میخائیل گریگوریویچ (۱۳۹۷)، *بلوچان، شرح تاریخی و مردم شناسی*. ترجمه کریم ریگی، تهران: انتشارات ریدان.
- جانب اللهی، محمد سعید (۱۴۰۰)، *قوم شناسی بلوچ*. با مقدمه و اهتمام محسن شهرنازدار، تهران: موسسه آبی پارس؛ انتشارات پل فیروزه.
- جیهانی، ابوالقاسم بن احمد (۱۳۶۸)، *اشکال العالم*. ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، مقدمه و تعلیقات فیروزی منصوری، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- دانشور، رضا (۲۵۳۵)، «درآمدی بر تاریخ بلوچستان»، سازمان برنامه و بودجه مرکز پژوهش های خلیج فارس و دریای عمان، نشریه شماره ۱۵، شهریور ۲۵۳۵.
- سربازی، عبدالصمد (۱۳۷۸)، *بلوچ و بلوچستان*. ترجمه محمد سلیم آزاد، سندج: انتشارات کردستان.
- سلیمان زاده، علیرضا (۱۳۹۶)، «شناسایی ماهیت نژادی مردم بلوچ از سوی غربیان با اتکا بر مسائل فرهنگی، رویکردها و نقد»، مجله پژوهش های تاریخی ایران و اسلام. شماره ۲۱، صص ۱۴۳-۱۶۲.
- سیدزاده، امان الله (۱۴۰۱)، *بلوچستان در ادوار تاریخ*. بازنویسی و ویرایش محمد صدیق دهوری و سید سیروس سید زاده، سراوان: کتاب بلوچ.
- شهرستانهای ایران شهر (۱۳۸۸)، *آوانویسی، شرح و توضیح تورج دریایی*، ترجمه شهرام جلیلیان، تهران: انتشارات توس.
- شهرستانهای ایران (۱۳۲۱)، ترجمه صادق هدایت، مجله مهر، سال هفتم، شماره ۲، آبان ۱۳۲۱، صص ۱۲۷-۱۳۱.
- عریان. سعید (۱۳۶۱)، *شهرهای ایران، مجله چیستا*، شماره ۱۵، دیماه ۱۳۶۱، صص ۵۹۳-۶۱۹.
- طبری، محمد بن جریر (۲۰۰۵)، *تاریخ الطبری تاریخ الامم و الملوک*. بیروت: منشورات محمدعلی بیضون، دارالکتب العلمیه.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۶)، *شاهنامه*. به کوشش جلال خالقی مطلق، تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.
- کویانی پویا، حمید (۱۴۰۲)، «اهداف اصلی ساسانیان در اجرای سیاست کوچ اقوام مغلوبه و اسیران»، مجله پژوهش های تاریخی ایران و اسلام. ۳۰ مرداد ۱۴۰۲، انتشار آنلاین.
- کبیه زرتشت (۱۳۸۲)، *کبیه های پهلوی اشکانی*، گردآوری، آوانویسی و ترجمه داریوش اکبرزاده تهران: انتشارات پازینه.
- مارکوارت، یوزف (۱۳۷۳)، *ایران شهر بر مبنای جغرافیایی موسی خورنی*، ترجمه مریم میراحمدی، تهران: انتشارات اطلاعات.

۱۸۰ جستارهای تاریخی، سال ۱۶، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

منبر، محمدعلی (۱۳۲۵)، «جغرافیای بلاد و نواحی بلوچستان»، مجله یادگار، شماره پنجم، صص ۵۰-

۵۹

مهدی، محی الدین (۱۳۹۶). بلوچ ها از مازنداران تا بلوچستان. کابل: انتشارات امیری.

Bellew, H. W., (1891) *An Inquiry into the Ethnography of Afghanistan*, London, the oriental university institute, Woking.

Dames. M. Longworth. (1904), *The Baloch race*. London. Reproduced in pdf form by Sani Hussain Panhwar California, 2008.

Holdich. T. H. (1896), "notes on Ancient and Mediaeval Makran". *The Geographical Journal*. vol. 7. No.4. pp 387- 405, APR., 1896.

Hughes, A.W., (1877), *The country of Balochistan; its geography, topography, ethnology, and history*, London: George Bell & Sons.

Sardar khan, Muhammad (1977), *History of Baluch race and Baluchistan*. Quetta: Gosha. E – Adab.

